

ГЕНДЕРНИЙ ВЕКТОР ПРОФЕСІЙНОГО ЗРОСТАННЯ ПЕДАГОГА

Zoya IURCHENKO

GENDER VECTOR OF DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL SPECIALIST'S PROFESSIONAL SKILLS

Анотація: стаття присвячена гендерній культурі та компетентності у структурі професіоналізму як умови професійного самовдосконалення педагога. Виокремлені також компоненти гендерної компетентності та показники її сформованості у виховника.

Annotation: the author analyzes theoretical aspects of gender culture and gender competence as a component of educational specialist's professional skills. The main components and criteria of formation of gender competence are emphasized.

Ключові слова: гендерна культура, гендерна компетентність, гендерні стереотипи, гендерне виховання.

Key words: gender culture, gender competence, gender stereotypes, gender education.

Мета: теоретичний аналіз підходів до феномена гендерної компетентності педагога, систематизація та конкретизація її компонентів та показників.

Встановлення гендерної рівноваги між представниками обох статей, створення однакових можливостей для їхньої особистісної самореалізації актуалізують потребу у формуванні взаємин між жінками та чоловіками, що засновані на партнерських, егалітарних засадах. Звичайно, провідну роль у цьому процесі відіграють у шкільні роки не тільки батьки, однолітки, різні соціальні інститути, але й педагоги.

Відомо, що основним знаряддям праці та показником професіоналізму вчителя його власна персона – особистість. А відтак можна з певністю відзначити її значущість також у просуванні принципів гендерної рівності в процесі реалізації педагогічної діяльності у школі. Педагог у навчальному закладі має бути агентом гендерної інтеграції, визнавати неефективність традиційних патріархатних стосунків між статями, протидіяти дискримінаційній практиці в міжособистісних стосунках учнів. Можливості антидискримінаційної соціальної взаємодії з дітьми, колегами, батьками залежать від того, чи розпізнають самі вчителі нерівність у безпосередній

комунікації з ними у процесі здійснення навчально-виховних функцій.

На основі аналізу наявного наукового доробку (О. Безпалько, С. Гришак, А. Капська, С. Хрисанова, Т. Титаренко, О. Кікінежді, І. Кон, І. Кльоціна, Ш. Берн, К. Уест, Д. Зіммерман та ін.) спробуємо потвердити, що ефективність здійснення педагогічної діяльності можлива лише за умов наявності певних гендерних характеристик та якостей у фахівця, включення гендерного компонента в педагогічну взаємодію вчителя та учня.

У дослідженні ми опираємося на розуміння гендерної культури як сукупності суспільних цінностей, принципів і норм стосовно поведінки жінки і чоловіка, знань щодо соціально-психологічних механізмів вікового становлення жіночої та чоловічої особистості як різних за біологічним походженням, але рівних за соціальним статусом членів суспільства, їхніх взаємин у сімейному житті, соціальної ролі представників кожної статі у реалізації суспільних потреб [2, 27].

Отже, процес творчої самоактуалізації вчителя немислимий без належного рівня гендерної культури, яка має вплив на формування суспільної та індивідуальної свідомості в душі толерантності та протистояння хибним гендерним установкам і стереотипам. Така культура потребує переорієнтації свідомості педагога від звичайної системи влади/підлеглості на систему не декларативної, а реально існуючої рівності. Вважаємо необхідним систематизувати та виокремити компоненти у структурі фахової гендерної компетентності вчителя для здійснення їхнього формування у вищій школі, процесі післядипломної освіти тощо.

Складовими гендерної культури будь-якого етносу, як відомо, є: ціннісні орієнтації та установки, у світлі яких люди сприймають і конструюють гендерну поведінку; соціальні інститути, де відбуваються і якими регулюються статевої взаємини (наприклад, форми шлюбу і сім'ї); культурні символи, у яких осмислюється сексуальність, уявлення про природу статевого диморфізму та

статевої диференціації; нормативні заборони і приписи, що регулюють статево поведінку; обряди і звичаї, за якими оформляються відповідні дієства (шлюбні обряди, ініціації, органістичні свята і т. п.). Вони засвоюються людиною і передаються від покоління до покоління в кожному етносі за допомогою механізму гендерної соціалізації. Зокрема, гендерні стереотипи як важливий соціально-психологічний механізм створює установку на те, якими мають бути чоловіки і жінки; це усталені, спрощені, емоційно забарвлені стійкі форми сприйняття й оцінки особистісних якостей та поведінки обох статей. Загалом зміст стереотипованих уявлень у тому чи іншому суспільстві певною мірою відображає його менталітет. Такі стереотипи мають складну структуру і поєднують щонайменше чотири компоненти – особистісні якості, які вважають чоловічими або жіночими; типові для статі види діяльності; статево співвідносні професії та соціальні ролі; оцінку зовнішніх даних.

Так, статево типізовані установки, що домінують у сучасному українському соціумі, усе ще орієнтовані на традиційний патріархатний розподіл статево ролей. Тому феміністичний рух в Україні боротьбу жінок за рівні права з чоловіками розглядає лише як часткове завдання, підпорядковане вищій меті: вивести жінку з позиції жертви, утвердити її права на рівні з чоловіком можливості, розвинути навички самостійного життєвого вибору.

У молодіжному середовищі набуває обертів поширення нового типу сім'ї та подружніх стосунків – партнерських, егалітарних, які ще іноді називають біархатними. Отже, багато традиційних відмінностей чоловічого і жіночого, що, зазвичай, асоціювалися зі статево диморфізмом, послаблюються і втрачають обов'язковість соціальної норми, відкриваючи дорогу гендерним індивідуальним варіаціям.

Формування гендерної культури, що має стати невід'ємною функцією освіти, неможливе без гендерної освіченості. Остання як сукупність необхідних знань у сфері гендерних досліджень та гендер-

на самоосвіта як набуття власного досвіду з гендерної збалансованості є, на нашу думку, одним із провідних механізмів у становленні егалітарного світогляду, який забезпечує поведінку, засновану на принципах рівних прав і можливостей.

Окрім гендерних знань, до цінностей гендерної культури належить “сформована мотивація щодо рівноправної участі чоловіків і жінок у суспільному житті та реалізація своїх гендерних прав і свобод; гендерна чуйність як здатність особистості усвідомлювати й моделювати вплив соціального середовища, реагувати на прояви сексизму; повага до особливостей та індивідуальних проявів особистості незалежно від її статі” [5, 194–195].

Статеворольові приписи вносяться у свідомість безпосередньо під час спілкування вчителя з учнями. Як батьки, так і педагоги привчають дівчаток та хлопчиків до думки, що вони є різними особистостями як нині, так і в майбутньому. Так, у фіксованих нами ситуаціях учителі вимагали від школярів, щоб вони займалися “своїми” справами. Як це виглядало на практиці?

– Треба вимити ці дошки для стендів. Відійдіть, хлопці, віддайте відра та ганчірки дівчатам. Це – не чоловіча справа!

– Нас просять розставити стільці по колу. Хлопці, приступайте до роботи. Дівчатка, поступіться хлопцям, це їхні обов’язки. А ви краще прикрасьте столи.

– Хлопці, про що ви там шепечетеся? Я ще такого не бачила. Якби ви були дівчатками, я ще вас зрозуміла б, але ж ви не жінки.

– Дівчатка, відійдіть від цих снарядів, облиште насадки! Ще не вистачало, щоб хтось підірвався. Ви що, хлопці, щоб нарощувати собі м’язи?

– Дівчатка, беріться за приготування бутербродів. Хлопці, ваша допомога буде зайвою, ви в цьому нічого не тяміте. Принесіть лише пляшки з колою і не плутайте під ногами.

Як бачимо, стереотиповані уявлення про жіночу та чоловічу поведінку досить поширені у спілкуванні вчителів та учнів. Як педагогу краще формулювати в навчально-виховному процесі вимоги, щоб не порушувати рівність статей у їхніх можливостях?

– Треба вимити ці дошки для стендів. Дуже приємно бачити бажаних з ганчірками.

– Нас просять розставити стільці по колу. Хто бажає? Прошу. Для цього потрібні більш витривалі діти.

– Хлопці, про що ви там шепечетеся? От підслухати б ваші секрети. Проте я змушена вас перервати, бо справи не чекають.

– Дівчатка, обережно зі снарядами! Я не в захваті від жіночого боксу чи штанги, проте схвалюю ваше прагнення бути сильними. Як і хлопці, будьте обережними з фізичними навантаженнями.

– Треба розставити стільці й зробити канапки. Визначтеся зі своїми бажаннями. Хто хоче, хай займеться їжею, решта допоможе з стільцями та принесіть пляшки з колою.

Відомо, що педагоги по-різному спілкуються з учнями та ученицями не тільки в позаурочний час, а й на уроках. Американські психологи виявили, що вчителі приділяють втричі більше уваги на прояви пізнавальної активності хлопчиків, ніж дівчаток. Особливо це стосується оцінки знань та інтересів у сфері природничих, особливо фізико-математичних наук [1, 127–128].

Таке викривлення педагогічної уваги зумовлене знову ж таки усталеним статевим стереотипом, що дівчатка мають більші здібності до гуманітарних дисциплін, а хлопчики – до точних наук. По-різному ставляться вчителі і до оцінювання академічних успіхів учнів та учениць. Якщо дівчинка має посередні знання, кажуть, що в неї бракує здібностей. Якщо не встигає хлопець, то це означає, що йому бракує терпіння, посидючості. Не випадково більшість хлопчиків з низькими оцінками лишаються впевненими в собі, мають позитивний образ Я, адже всі вважають, що якби він та з його здібностями взявся за себе, то ого-го-го, куди там відмінницям-дівчатам до нього.

По-різному реагують учителі і на порушення правил поведінки учнями та ученицями: з боку дівчаток, як правило, це суворо засуджується; водночас бійки, інші аналогічні вчинки хлопців лишаються поза увагою або сприймаються як належне для них.

Така диференційована система заохочень і покарань, коли в хлопчиків підтримують дух змагань, наполегливість у досягненні мети, а дівчаток орієнтують на пристосування, адаптування, невтручання в хід справ, нагадуючи їм про морально-етичні основи людських взаємин, також поглиблює відмінності у психології статей. Справу завершують засоби масової інформації – газети, журнали, радіопрोगрами, а особливо телебачення. Левова частка диференціації поведінки чоловіків та жінок зумовлена змістом комерційної реклами. Так, побутові товари – праски, відбілювачі, пральні порошки, стандартні засоби для миття плит, раковин, туалетів тощо рекламує жіноча стать. Якщо ж у рекламному ролику з’являється чоловік, то він або ж ілюструє дію ліків, які запопадливо пропонує

йому жінка (дружина або аптекарка), або висловлює своє ставлення до якості рекламованого товару, озвучує, дає, так би мовити, технічні характеристики продукції, повчаючи слабку стать. Згадаймо те, що повсякчас лине з телеекрана:

Вона. Мій чоловік обожноє піцу. А мені лишаються тільки плями...

Він. Не хвилюйтеся, Вам допоможе “Vanish”...

У масовій свідомості (як чоловіків, так і жінок) глибоко вкорінюється хибне переконання, що тільки жінка здатна справлятися з веденням домашнього господарства, тільки їй під силу прати, кувари, прибирати, доглядати, опікуватися тощо. І до таких справ чоловік не має ніякого стосунку.

В умовах загальної соціальної нестабільності проблема гендерної дискримінації, жорстокості й насильства в сім’ї щодо жінок, дітей також залишається в нашій країні за межею суспільного вирішення та впливу, у тому числі з боку педагогів, виховників. Зокрема, у проведеному нами в межах реалізації соціального проекту УГКЦ та Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника “Попередження насильства у сім’ї” (2009–2010 рр.) [6] експериментальному дослідженні, підтверджено деструктивний вплив практики насильства батьків у вихованні дітей та подружніх взаєминах на розвиток особистості дитини. Наприклад, у багатьох дітей за таких умов спостерігається зростання рівня агресивності (41,5% від загальної вибірки) та тривожності (42% від загальної вибірки).

Значна частина опитаних нами батьків (54% від 504 осіб) м. Коломия зізналися в систематичному застосуванні фізичної сили щодо жінок, дітей та переконанні в доцільності такого “засобу виховання”, не обізнані з правами жінки, дитини та чинним законодавством щодо можливості притягнення їх до відповідальності.

Не дивно, що за таких сімейних взаємин у свідомості підростаючої особистості зміцнюються та трансформуються на подальше сімейне життя хибні стереотипи: “Б’є – значить любить” (71% підлітків і старшокласників, яких били або б’ють батьки, за результатами анкетування, у батьківській прихильності не сумніваються), “Без паска дитину добре не виховаєш”, “Жінка не бита – що хата не мита” тощо.

Отже, на часі – актуалізація гендерної взаємодії педагога з сім’єю, сприяння утвердженню у взаєминах подружжя, батьків і дітей цінностей рівноправного партнерства. А відтак педагог повинен бути ініціатором позитивного спілкування учнів обох статей, проєк-

тувати їх спільну діяльність, спрямовану на рівноправне партнерство. Виховання гендерної культури є шляхом для формування професійно важливих якостей особистості як під час отримання нею вищої педагогічної освіти, так і в системі післядипломної підготовки. Саме ці якості, рівень їхнього розвитку детермінують професіоналізм педагога як спеціаліста, котрий буде реалізовувати ідею гендерної рівності у фаховій діяльності та особистому житті.

Гендерна компетентність включає такі компоненти: предметно-змістовий, операціонально-діяльнісний та особистісно професійний [3, 31]. У контексті досліджуваної проблеми перший виступає сукупністю егалітарних поглядів індивіда щодо феноменології гендера як соціального конструкта, знань про патріархатні та феміністські типи гендерних установок минулого і сучасності, законодавчу основу гендерної рівності тощо. Операціонально-діяльнісний компонент спрямовує педагога на протистояння традиційним статевотипізованим очікуванням і боротьбу із застарілими гендерними стереотипами в ході розв'язання професійних завдань, застосування гендерного підходу й методів критичного аналізу в навчально-виховній роботі. Третій, особистісно-професійний компонент ми розуміємо як професійне самоусвідомлення вчителем власної позиції стосовно гендерних проблем, самопізнання власної особистості крізь призму гендерної ідентичності, самоствердження свого Я як представника певної статі у спілкуванні та діяльності, прагнення до переосмислення та розширення власного досвіду для реалізації своєї індивідуальності, здатність

будувати життєві стратегії та моделі поведінки альтернативні домінуючій патріархатній культурі.

Про сформованість гендерної компетентності свідчить здатність педагога:

- аналізувати освітню практику через призму гендерних стосунків;
- відстоювати власну позицію з гендерних питань, мати незалежне гендерно-неупереджене судження щодо особистості чоловіка або жінки;
- актуалізувати та запроваджувати гендерні підходи та стратегії у виховній роботі, спрямовуючи учнів на вироблення егалітарних моделей гендерної поведінки;
- протистояти правилам і нормам домінуючої нині патріархатної культури, дискримінаційним гендерним практикам (насамперед, використанню будь-яких форм насильства у стосунках між статями);
- активізувати процеси самопізнання, спонукаючи себе за потреби до зміни ціннісних орієнтацій гендерної поведінки; осмислювати індивідуальні гендерні установки; критично переоцінювати будь-які звичні уявлення та істини;
- протистояти спробам нав'язування будь-яких гендерних стереотипів і настанов, усувати їх негативний вплив на свободу вибору особистості;
- забезпечувати ефективний вплив на адаптацію особистості учня до мінливих трансформацій соціокультурного оточення у векторі розширення гендерно-рольового репертуару;
- формувати у вихованців критичне ставлення до хибних гендерних стереотипів, культурних звичаїв та необхідності їх збереження.

Таким чином гендерна компе-

тентність як складова професіоналізму сучасного освітянина набуває особливої значущості в процесі реалізації ідеї гендерної рівності в педагогічній діяльності, оскільки відкриває перспективу вдосконалення навчально-виховної роботи з учнями та їхніми батьками на основі знань гендерних особливостей особистості, сімейних взаємин; дозволяє знаходити відповідні засоби розв'язання професійних завдань у будь-яких нестандартних соціальних ситуаціях; сприяє оптимізації міжособистісних стосунків у закладах освіти на засадах егалітарного гендерного партнерства.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Говорун Т.* Стаття та сексуальність: психологічний ракурс : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Т. Говорун, О. Кікінежді. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 1999. – 384 с.
2. *Кікінежді О.* Формування гендерної культури молоді: проблеми та перспективи / О. Кікінежді // Шлях освіти. – 2004. – № 4. – С. 27–29.
3. *Мунтян І. С.* Гендерний підхід у професійній підготовці студентів вищих педагогічних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04. “Педагогіка вищої школи” / І. С. Мунтян. – Одеса, 2004. – 32 с.
4. *Хрїсанова С.* Про права людини і гендерну соціологію / С. Хрїсанова // Права України. – 2001. – № 8. – С. 98–99.
5. *Цокур О.* Основи гендерного виховання // Гендерний розвиток у суспільстві : [конспекти лекцій]. – 2-е вид. / О. Цокур, І. Іванова. – К. : Фоліант, 2005. – С. 183–222.
6. *Юрченко З. В.* Насильство в сім'ї як проблема суспільної моралі // Сім'я – територія без насильства : [наук.-метод. зб. / за ред. З. Юрченко, Л. Бірчинської]. – Івано-Франківськ : Видавець Третяк І. Я., 2010. – С. 34–47.

Стаття надійшла 24.01.2011 р.

УДК 378.046.4

Ольга ХУДЕНКО

ЕВОЛЮЦІЯ ТА РЕЦЕПЦІЯ ПОНЯТТЯ “ІНДИВІДУАЛЬНИЙ СТИЛЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ” У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Olga HUDENKO

EVOLUTION AND RECEPTION OF THE CONCEPT “INDIVIDUAL STYLE PROFESSIONAL ACTIVITY” TEACHERS IN PSYCHOLOGICAL-PEDAGOGICAL LITERATURE

Анотація: у статті розглядається питання еволюції терміна “індивідуальний стиль професійної діяльності вчителя”, аналізуються думки вітчизняних

та зарубіжних науковців щодо розуміння цього поняття.

Annotation: the article deals with the problem of the genesis of the term “an individual style of professional activity”,

reflects the thoughts of foreign and native scientists on the interpretation of this concept.

Ключові слова: стиль, індивідуальний стиль діяльності, педагогічна діяльність.